

Kısık
f25

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI/ 109

Elmalele

M.HAMDİ YAZIR

SEMPOZYUMU

4-6 EYLÜL 1991

SEMPOZYUM

ANKARA - 1993

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
YAYIN MATBAACILIK VE TİCARET İŞLETMESİ

Mesrutiyet Cad.Bayındır Sk. No:55 • Kızılay/ANKARA
Tel:418 59 49 • 417 09 04 • 425 27 75
Telex:43 433 tdvk tr. • Fax:417 00 09

Yayın No - 109
Sempozyumlar-Paneller Serisi - 1

ISBN 975-389-105-9
93.06.Y.0005.109

Bu kitap
Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi'nin
Dizgi, Fotomekanik, Ofset ve Cilt Tesislerinde
hazırlanmıştır.

HAK DİNİ KUR'ÂN DİLİ TEFSİRİNDE İSLÂM TARİHİ DÖKÜMANLARININ DEĞERLENDİRİLİŞİ

Doç. Dr. Hüseyin ALGÜL

Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın "Hak Dini Kur'ân Dili" adlı ünlü tefsirinin çeşitli cihetlerden incelenmeye ve tahlile tâbi tutulacağı bu sempozyumda, İslâm tarihi dökümanlarının değerlendirilişi hususunun ele alınmaması büyük bir eksiklik olurdu. Zira eser baştan sona dikkatle tetkik edildiğinde müellif, gerçekten, İslâm tarihi kaynaklarına vakıf bir zat olarak karşımıza çıkmaktadır. Biz tebliğimizde Elmalılı Hamdi Yazır'ın Tefsir'inde İslâm tarihi dökümanlarının değerlendirilişine dair örnekleri naklettikten sonra bunlardan çıkabilecek tespit ve sonuçları sıralamak istiyoruz. Ancak Tefsir'in bütünü içinde serpiştirilmiş binleri aşan İslâm tarihi malzemesinden seçme yapmak durumunda olduğumuzu da belirtmeliyiz.

Sözün burasında hemen bir nükteye işaret edelim: Merhum müfessir, henüz birinci ciltte Fâtiha'nın tefsirine geçmeden, nâzil olan ilk âyetleri ve ilk sûreyi incelerken Hz. Peygamber'in Hira'daki inzivasını, ilk vahyin gelişini, evine gidişini, Hz. Hatice'nin tesellisini, meseleyi amcazadesi Varka'ya iletmesini, Hz. Peygamber'le onu görüştürmesini ve o zatın konuya yaklaşımını âdetâ Siyer-i Nebî dâhında tetkikle meşgul hassas bir İslâm tarihçisi gibi bize nakleder. O, henüz Tefsir'ine geçmeden önce naklettiği bu malûmatla dokuz cilde yer yer dağıtıp dercedeceği İslâm tarihi dökümanlarına sanki bir giriş yapmaktadır. (Bkz. Hak Dini Kur'an Dili, I, 7-11)

Vermeyi düşündüğümüz örneklerden biri Fil Olayıdır. Zira müfessir, bu olayın tarihi seyrini genişçe anlattıktan sonra bununla Hz. Muhammed (s.a.v.)'in doğumu arasında çok nefis bir irtibat kurar ve bundan 40 yıl sonra peygamber olacak olan Resûl-i Ekrem'in hak peygamber olduğuna bunu delil getirir. Bu hususa ilişkin görüşlerini şöyle özetleyebiliriz:

-Allah Teâlâ Ebrehe ordusunu akıllara gelmez bir hızla yenik ekin tarlalarına çeviriverdi. Askerlerine, fiillerine ve daha başka araç-gereçlerden oluşan maddî gücüne çok güvenen, hatta hiç yenilmeyeceğini sanan Ebrehe ordusunu, Semavî bir âfetle yenik bir ekin

yaprağı gibi ansızın yere serip perişan ediverdi. Bunu böyle yapıveren Yüce Allah'ın, dilediği zaman bunların benzerlerine de hatıra gelmez musibetler verebileceğinde şüphe edilir mi? Bu ilginç olay, fil ordusu hakkında ne kadar feci ve korkutucu bir azap olmuşsa, Mekkeliler hakkında da o ölçüde ibret alınması gereken harikulâde bir nimet ve Rabbâni âyet olmuştur. Fakat bu, o zaman müşrik olan ve Kâ'beye olan ilâhi itinadan dolayı değil; **"Kâ'be'yi tavaf edenlere, orada ibadet kastıyla oturanlara, rüku ve secde eden namaz kılıcılara tertemiz tutun"** (Bakara, 2/125) emri vechile o beyt'i temizlemek ve tevhidi yücelterek ilân etmek için dünyaya gelmek üzere bulunan Hz. Muhammed'in zâtının doğumuna mukaddime olarak onun, şan ve terbiyesine, özellikle ilâhi yardımını ifade eden Rabbâni bir fiil olduğuna işaret içindir... Fil yılı ile Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliği arasında 40 yıl geçmiştir. Resûlullah bu sûreyi okuduğu zaman Mekke'de bu olayın görgü tanığı olmuş olan hayli kalabalık bir kitle karşısında duruyordu. Şayet olayın bu şekilde nakli zayıf olsaydı onlar, "işte, yalanını tuttuk" diye elbette yüzüne vurmak isterlerdi. Halbuki böyle bir iddiada bulunamadılar. (Hak Dini Kur'ân Dili, IX, 6110).

Benzeri bir durum Rum Sûresinin (1-5.) âyetlerinin tefsirinde dikkatimizi çekiyor. Burada müfessir, İranlılar'la Rumlar (Bizans) arasında bi'setin ikinci yılında başlayan ve Bedir'e kadar süren (611-624) savaşlarla ilgili tarihi bilgiyi ayrıntılı olarak veriyor. Buna göre başlangıçta İranlılar galip gelince Mekke'li müşrikler de bununla övünerek bir gün kendilerinin de müslümanları ortadan kaldıracakları tehdidin yapmışlar, müslümanlar da bundan üzülmüşlerdi. Bu âyetlerde yakın bir gelecekte İranlılar'ın mağlup olacağı bildirilerek müslümanlar teselli edilmişti. Müfessir, işte bu noktada sanatkarâne bir yorum yaparak müslümanların ileride hem müşriklere, hem de Rumlar'a karşı üstünlük sağlayacakları sonucunu ulaştırmaktadır. Bu noktaya bilhassa **"önünde de sonunda da emir Allah'ın ve o gün mü'minler Allah'ın yardımıyla ferahlanacaklar"** (Rum, 30/4) âyetinden ulaşmakta ve müslümanların zafeler elde ederek gelecekte ferahlanacakları gerçeğinin, bir zaman sonra Rumlar'ın İran'a galip geleceği haberinden daha parlak girmekte, bu noktayı kavrayamayanlar içinse üzüntüsünü belirtmektedir. (Hak Dini Kur'ân Dili, VI, 3795-3803).

Tefsir'in sayfalarını İslâm tarihi dökümanlarının kullanışını tespit açısından çevirmeye devam ediyoruz: Hz. Peygamber'e ilk vahyin gelişi, fetret-i vahy, vahyin yeniden gelmeye başlaması, ilk müslümanlar ve karşılaştıkları sıkıntılar, ilgili âyetlerin tefsiri esnasında kaynaklardan ti-

tizlikle seçilerek sıralanmış durumdadır. Bunlar bir yana meselâ Fussilet Süresinin 13. âyetini tefsir ederken müfessir, bir irtibat kurarak Siyer-i Nebî konuları içinde bir ayrıntı sayılan Utbe b. Rebiâ olayını anlatmaktadır. Bilindiği gibi bu kişi, Mekke'de ünlü bir şairdir. Müşrik hemşehrileri adına Hz. Peygamber'e gider, dünyevî açıdan cazip olan her şeyi onun önüne sermek suretiyle dâvasından vazgeçirmeye çalışır. Ama, Hz. Peygamber'in okuduğu Kur'ân âyetlerini dinleyince yıkılmış ve sarılmış olarak dışarı çıkar. Hemşehrilerine sevinecekleri bir haber verecek durumda değildir. (Hak Dini Kur'ân Dili, VI, 4193-4194).

Müfessirimiz, bazen tartışmalı konulara girer, tarihî tenkit metodu ile rivayetleri inceden inceye gözden geçirir ve okuyucuyu tatminkâr bir sonuca kavuşturur. Bu kabil çeşitli örneklerden biri Garanik olayıdır. Necm sûresinin (19-25.) âyetlerinin tefsiri esnasında Lat, Menat, Uzza adlı putların kelime olarak nereden geldikleri hangi anlamı taşıdıkları ve hangi bölgede bulduklarına dair mütemmim malûmat verir ki, bu onun câhiliye çağından bahseden kaynaklara da rahatça inebildiğini göstermektedir. Elmalılı Hamdi Yazır, ince mukayeseler ve rivayet tenkidinden sonra Yâkut'un Mu'cemine dayanarak "Ve Menâte's-Sâlisete'l-Uhrâ « و مناة الثالثة الاخرى » "dan sonra ilâve edilen kısmın Hz. Peygamber'den sadır olmadığını, O'nun vahiy tebligatında şeytânî bir ilkanın bulunamayacağını, iddia edilen sözün esas itibarıyla müşriklere şeytanın bir ilkası olduğunu isbat eder. (Hak Dini Kur'ân Dili, VII, 4596-4597)

Müfessir, İsrâ Süresinin (1.) ve Necm Süresinin (5-20.) âyetlerinin tefsiri esnasında Mi'rac'la ilgili geniş bilgi aktarmakta (V, 3142-3153); bilhassa "Ufuk, Kab, Kavs, Sidre-i Münthâ" gibi tâbirlere dair ince mânalar serdetmektedir. (VII, 4596-4590).

Müfessirimiz, hicretten sonra kıblenin Kâ'be olarak değiştirilmesi hususunu yıl, ay, gün, hatta saat bildirerek ve yer göstererek tesbit eder. Buna göre sözkonusu değişim, hicretten 16 ay sonra, Bedir savaşından iki ay önce, Recep ayında, güneşin zevalinden sonra; Hz. Peygamber'in, Benî Seleme Mescidi'nde ashâbî ile kılmakta olduğu öğle namazının iki rekâtını müteakip namazda iken çevrilip Kâ'be'ye doğru yönelmesi, erkeklerin kadınların yerine, kadınların da erkeklerin yerine yer değiştirmeleri şeklinde olmuş, bundan dolayı da o mescide "Mescid-i Kibleteyn" denilmiştir. Derhal Kuba'ya ve diğer yerleşim sahalarına haberciler gönderilerek bu gelişmeden bütün müslümanlar haberdar edilmiştir (I, 528). Görülüyor ki, bir senarist, kıblenin değişimiyle ilgili bir senaryo yazacak olsa ancak bu kadar tasvir edebilirdi. Burada konunun arka plânı denilebilecek bir yerinde yahudi ve münâfıkların müs-

lûmanların kafasını karıştırma çabaları var ki, Siyer-i Nebi ile iştilal eden bir tetkikçi meselenin bu yönünü görmeden geçemez. İşte Elmalılı, bu hususta da yeterli bilgi vermekte ve tatmin edici yorumlar yapmaktadır (I, 522-530)

Bilindiği gibi hicretten sonra Hz. Peygamber muhacirlerin Medine'ye intibaklarını kolaylaştırıcı bir dizi tedbir almıştır. Bunlardan biri de ensâr- muhâcirûn arasında kardeşlik tesisidir. Mufessir Haşr Sûresinin (8-10.) âyetlerinin tefsirinde bu hususa dair siyer ve hadis kaynaklarındaki bütün rivayetleri gözden geçirir ve en sağlamlarını sıralar, kardeşinin ihtiyacını ön plâna çıkarma (isâr) ve benzeri konularda son derece derinliği olan yorumlar yapar (VII, 4840-4850). Kardeşliği bozmak isteyen yahudi ve münâfık entrikalarını Hz. Peygamber'in ânında müdahalelerle nasıl önlediğine dair örnekler verir, günümüz müslümanlarını benzeri meseleler etrafında düşündürür (II, 1149 vd.)

Elmalılı Hamdi Yazır, Tefsir'inde savaşlarla ilgili âyetlere geldikçe Bedir, Uhud, Hendek, Mûte, Mekke'nin Fethi, Huneyn (Hevazin), Tebûk ve diğerlerinden, hatta Hamrâu'l-Eser ve Bedr-i Süğrâ gibi hafif boyuttaki askerî harekâttan gerçekten de bir siyer âlimi gibi bahseder. İlâve olarak yer yer, yorum ve tahlillerle bunlardan çıkarılacak sonuçları sıralar. Zaman zaman mukayeseler yapar. Biz burada örnek olması bakımından Bedr'e dair küçük bir ayrıntı ile Bedir ve Uhud'un bir mukayesesini nakletmek istiyoruz:

-O gün, Ve entüm ezilleh « و انتم اذلة » medlülünce müslümanlar gayet az, fakir ve maddeten son derece za'f-ı hal içinde idiler. Mecmuu üçyüzon küsur kişiden ibaret bir zümre-i mucâhidin idi. Yetmişyedisî Muhâcirinden ve sancaktarları Hz. Ali idi. İkiyüzotuzaltısı ensardan ve sancaktarları Sa'd b. Ubâde idi. Üç-beş kişiye ancak bir deve isabet edebiliyordu. Bütün askerde yalnız bir at nihayet diğer bir rivayete göre biri Mikdad'ın, biri de Mersed'in olmak üzere iki at, doksan deve, altı zırh, sekiz kılıç vardı. Buna mukabil düşman bin kadar mukatil idi; yüz atları vardı, silah ve şevketleri tamdı. İşte Bedir günü böyle bir halde bulunan mü'minlere Cenâb-ı Allah nusret ihsân etti, malûm ve meşhûd olduğu üzere Ebû Cehil gibi sanâdîd-i Kureyş o gün hep maktul düştüler. Ve o gündüden itibaren izzeti iman tezahür etti. Yevm-i Bedr mebnây-ı İslâm oldu... (II, 1170) Bedir'de düşman yetmiş ölü, yetmiş esir vermiştir. Uhud'da müslümanlar yetmiş şehid vermişlerdir. Aralarında esir olan yoktur. Dolayısıyla Bedir'de müslümanların aldıkları yetmiş esir dikkate alınırsa, Uhud'daki kayıpları yarıya düşer. Ayrıca müslümanlar bir Bedir'de, bir de Uhud'un birinci safhasında olmak üzere iki kere he-

zimete uğrattılar. Müslümanlar ise sadece Uhud'un ikinci safhasında bozguna uğramışlardır. Bedir'de müslümanlar, düşmana kesin yenilgi acısını tattırmışlardır. Halbuki Uhud'da müşrikler böyle kesin bir sonuç alamamışlar, hatta geri dönüp şehirdeki müslümanların kılıçtan geçirilmesi tehlikesine karşı Hz. Peygamber onları Hamrâü'l-Esed denilen yere kadar yetmiş mücâhidle takip etmiştir (II, 1226).

Nur Sûresinin (11-16.) âyetlerini tefsir ederken Hz. Âişe'nin maruz kaldığı son derece hüznülf itira (ifk) hadisesini akıcı bir üslupla nakleder. Hele hele Hz. Peygamber'in "Büşrâ Yâ Aişe! Emâ vallâhi lekad be-raekellâh « بشرى يا عائشة اما والله لقد برأك الله » Müjde ya Âişe! Vallahi Allah seni katiiyyen tebrie etti" sözüne karşı "Lâ bihamdike velâ bihamdi ashâbik « لا بحمدك ولا بحمد أصحابك » Hamd Allah'a, ne sana, ne ashâbına!" diye sitem edişini nakleden kısım ayrıca okunmaya değer! (V, 3488)

Tevbe Sûresinin (117-118.) âyetlerini tefsir ederken müfessir, iki mühim gelişmeye işaret eder. Bunlardan biri, İslâm toplumunun bu iç meselesidir. Bu, Kâ'b b. Mâlik ile beraber üç müslümanın Tebuk seferine iştiraktan geri durmalarıdır. İmanda sadık, malî bakımdan ve sağlık açısından müsait durumda oldukları halde sefere katılmayan bu üç kişi bunun bedelini sefer dönüşünden sonra yaklaşık elli gün boyunca İslâm toplumunun, kendileriyle münâsebetleri kesmek ve çileli bir tevbe tarzında ödemişler, tevbelerinin kabulüne dair âyetler gelince (bk. Tevbe, 9/117-119) toplum içindeki eski statülerini kazanabilmişlerdir. (IV, 2633-2642) Diğer bir gelişme de bu seferden dönüldüğü sırada Hz. Peygamber'e indirilen Tevbe Sûresi'nin (107-109.) âyetlere dayanarak, münâfıklar ve Ebû Âmir-i Rahîb (veya Fâsık)ın işbirliği ile yaptıkları Dirar Mescidi'nin yıkılmasıdır. Bu âyetlerin tefsiri esnasında müfessirin, konunun genel akışı içinde sathî bakıldığında büyük bir ayrıntı gibi görünen Ebû Âmir-i Fâsık'ın niyet ve eylemleriyle alâkah olarak verdiği ilginç bilgiler hemen dikkati çekmektedir. Bu bilgilerin, tarihi nakiller olmanın ötesinde bir mâna taşıdığına hiç şüphe yoktur (IV, 2617 vd.).

Elmalılı Hamdi Yazır, Tefsir'inde, Siyer-i Nebî dalında önemli konular arasında yer alan biatlardan da bahseder. Bunlardan biri Akabe biatları olup Tevbe Sûresinin (111.) âyetinin tefsirinde bu konudaki tarihî bilgiyi eksiksiz olarak naklettikten sonra çok ilgi çekici bir temsille biata katılanlara Cenâb-ı Hakk'ın ihsan edeceği büyük ecri anlatmaya çalışır:

-Yüce Allah insanlara mal ve can vermiş, onlarda geçici bir tasarrufa izin de vermiştir. İnsanlar kendilerinde ve mallarında emaneten hürriyet ve mülkiyet hakkı ile yararlanma imkânına sahiptirler. Ancak bunları sırf kendi zevkleri doğrultusunda kullanırlarsa ölünce ellerine hüsrân ve

mahrumiyetten başka bir şey geçmeyecek, şayet bunları Allah'ın rızası istikametinde değerlendirirlerse cennete erişeceklerdir. Bu olay, zorlama neticesinde olmayıp kulun hoşnutluk ve isteğiyle çerçevesi bulunmuş olduğundan Allah Teâlâ bu akdın şerefini kullarına bahşetmiş ve sanki zengin ve velinin velayeti altındaki yoksul bir çocuğa sermaye vererek onu ticarete atılmaya sevkedip dükkân açtırması ve başka müşteri aramayıp satacağı malı münhasıran kendisine satmak üzere şart koşup her aldığına değerinin kat kat fazlasını vermesi gibi bir alış-veriş şeklinde temsili muâmele buyurmuştur. Bu durum, benzersiz bir lütuf ve ihsânın hukûkî bir mahiyette gösterilmesi demektir (IV, 2621 vd.). Bu noktada Hz. Hasan'dan bir nakilde bulunanan müfessirimiz, buna dayanarak, âyetin hükmünün kıyamete kadar gelecek bütün samimî mü'minleri kapsadığını belirtir. Bunu teyid için Cafer'in Sadık'ın, "Bedenlerinizin cennetten başka bedeli yoktur; onları ondan başkasına satmayınız" sözünü de kaydeder ve Fuzûlî'nin beytiyle noktalar "Cânı cânan dilemiş vermemek olmaz ey dil,/Ne niza eyleyelim ol ne senindir ne benim!"

Bir de Rıdvan Biatı vardır ki, müfessir bunu "feth-i mübîn" deyişiyle birlikte düşünerek yorumlamıştır. Çünkü feth-i mübînden bahseden âyet, Fetih sûresinin (1.), Rıdvan biatından bahseden âyetse (8.) âyetidir. Aynı sûrenin (4.) âyetinde de "Sekînet" kavramı üzerinde durmaktadır ki, Hz. Peygamber'in sağlığında cereyen eden savaşlardan bahseden âyetlerde bu kavramın sık sık tekrarlandığı erbabınca malûmdur. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in gazveleriyle ilgilenenlerin biatlarla birlikte bu kabil kavramları da yerli yerine oturtmaları gerekmektedir. Müfessir, bu hususlarda da bize doyurucu bilgi sunabilmiştir (VI, 4403-4441).

Elmalılı Hamdi Yazır, âyetleri tefsir ederken tarihî malzemeyi öyle kullanmıştır ki, okuyucu başlangıçta intibak edemeyebilir ve târihi materyal ile âyetin meâli arasında hemen bağ kuramayabilir. Ama biraz düşününce o tarihî vak'anın, o âyetin anlaşılmasına ne kadar olumlu katkısı olduğunu anlamakta gecikmez. Buna dair birkaç örnek verebiliriz:

Meselâ Fâtiha Sûresinin "(Allahım) ancak Sana kulluk eder ve Senden yardım dileriz" meâlindeki (5.) âyetinin tefsirine bakalım: Müfessir bu âyette geçen "kulluk ve yardım" kavramlarını uzun uzun izah ettikten sonra konunun daha iyi anlaşılması için, âniden Hz. Peygamber'in ölümü olayına bakışlarını çevirir; herkesin üzüntüden başını kaldıramadığı bir anda Hz. Ebû Bekir'in Mescid-i Nebî'nin minberine çıkarak irâdet ettiği nutuk etrafında okuyucuyu düşündürür. Hz. Ebû Bekir, önce, "**Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan evvel nice peygamberler gelip geçmiştir. Muhammed ölür veya öldürülürse siz ge-**

riye mi döneceksiniz? Her kim geri dönerse, Allah'a hiçbir zarar vermiş olmaz. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır.” (Âl-i İmrân, 3/44) âyetini okur ve şöyle der: “Ey nas! Sizden her kim Muhammed'e tapıyorsa bilsin ki, Muhammed ölmüştür. Allah'a tapanlar ise bilsinler ki, Allah ölmez! Ebedidir!” (I, 100) Hz. Ebû Bekir'in, bu nutku ile müslümanları, dağınıklıktan kurtarıp asıl vazifelerine döndürdüğü nasıl tarihî bir hakikatse kanaatımızca “İyyâke na'budu « اياك نعبد » âyetinin tefsiri esnasında nakledilmesi de o kadar uygundur.

Bu konuda ikinci örneğimiz “**Allah yolunda sarfedin, kendinizi elinizle tehlikeye atmayın!**” meâlindeki Bakara Sûresi'nin (195.) âyetidir. Buradaki tehlike konusunda çeşitli müfessirlerden nakiller yapan El-mahlî, tarihî bir olaya atıfta bulunarak âyette kastedilen ilginç bir mânaya okuyucunun dikkatini çeker: 48-52 (668-672) yılları arasında Emevîler devrinde İstanbul, İslâm ordusu tarafından kuşatılmıştı. Düşman askerlerinin kale duvarlarına sırtlarını döndüğü bir sırada bir İslâm askerinin öne atılarak kaledekilere ok atmaya çalıştığı görüldü. Onu görenler “Vah vah! Kendisini bile bile tehlikeye atıyor!” diye kınadılar. Bu seferde bir mücâhid olarak bulunan Ebû Eyyûb el-Ensârî Hazretleri şöyle bir açıklama yaptı: “Ey Müslümanlar! Bu âyet, biz Ensâr topluluğu hakkında nâzil oldu. Günün birinde Allah'ın yardımı ile Hz. Peygamber, tebligâtında başarıya ulaştınca, biz, artık kendi işimize gücümüze bakalım diye düşünüyorduk. Bu esnada; “... **Kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın!**” âyeti geldi. Kendini tehlikeye atmak, cihâdı tamamiyle terkederek kendi işinden gücünden başka bir şey düşünmemektir... Bundan sonra müfessir, zihinlerde beliren kuşkuyu bütünüyle silebilmek için tek başına bir İslâm askerinin hangi şartlarda düşmana saldırıp saldıramayacağı konusunda İslâm âlimlerinin görüşünü nakleder.

Müfessirimiz, Ahkâf Sûresinin “**Anasına babasına, of size, dedi**” meâlindeki 17. âyetinin tefsirinde ilginç bir tesbit ile bir tarihî muhavereye gözlerimizi çevirir. Emevîler devrinde bir gün Emevî Valisi Mervan, hutbede Muâviye'nin Yezid'in halef bırakmasının uygun olduğunu, vaktiyle Ebû Bekir'in de, Ömer'in de bunu yaptıklarını söyledi. O sırada camide bulunan Abdurrahman b. Ebî Bekir “Yani krallık mı (getiriyorsunuz)? Vallahi Ebû Bekir onu ne evlâdından birisi, ne de ev halkından birisi hakkında yaptı. Muâviye ise sırf oğluna rahmet ve keramet yaptı” dedi. Mervan: “Sen: “**Ellezî kâle livâlideyhi üffin lekümâ** « الذى قال لوالديه اف لكما » Anasına, babasına, of size dedi” âyetinde kastedilen değil misin?” deyince, Abdurrahman da “Sen, Allah Resûlünün lânetlediği mel'unun oğlu değil misin?” cevabını verdi (VI, 4349). Mesele

Hız. Aişe'ye intikal etti. O, bu âyetin Abdurrahman değil, başkası hakkında nazil olduğunu söyledi, fakat teeddüben adını vermedi.

Bu hususta son örneğimiz **“O, yeryüzünü size bir döşek ve göğü de bir bina kıldı. Gökten su indirip onunla size rızık olmak üzere ürünler meydana getirdi. Artık, Allah'a bile bile eş koşmayın”** meâlindeki Bakara Süresinin 22. âyetinin tefsiridir. Bu kısmı hiç değiştirmeden nakletmek istiyoruz:

– Şarlatanlar muvakkat bir zaman için parlar söner. Napolyon Bonapart Mısır'a geldiği zaman muharebelerindeki temâyüzüne güvenerek ve bunları bir mucize zannederek: “Ben Muhammed'i severim. O da benim gibi büyük bir kumandan idi. Fakat ben daha büyüğüm” demişti. Bu gururu, bu tahaddiye kıyâmı Akka kalesinden başlayarak kırılmağa yüz tuttu. Nihayet söndü gitti (I, 268). Burada müfessir, Bonapart'ın tarihi iflasını örnek verirken, okuyucuyu, Allah'a ve peygambere karşı büyüklenme iddiası güdenlerin âkıbeti etrafında derin derin düşündürür.

Elmalılı Hamdi Yazır'ın Tefsir'inde İslâm Tarihi dökümanlarının kullanılmasına dair naklettiğimiz bu müşahhas örneklerden sonra tespitlerimizi sıralayarak tebliğimizi tamamlamak istiyoruz:

1. Elmalılı M. Hamdi Yazır, Tefsir'inde, her zaman isimlerini vermese de gerektikçe İbn Hişam'ın es-Siretü'n-Nebeviyye'si, Suheyli'nin Ravdu'l-Unuf'u, Halebi'nin İnsânü'l-Uyûn'u gibi Siyer-i Nebî kaynaklarından yararlanmış; Taberi'nin Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk'u, İbnü'l-Esir'in el-Kâmil'i, İbn Kesir'in el-Bidâye ve'n-Nihâye'si gibi umûmî İslâm tarihi türündeki eserleri tetkikten geri durmamıştır.

2. Müfessirimiz tarih hakları içinde Siyer-i Nebî alanını çok iyi bilmekte olup, Hulefâ-i Râşidîn, Emevî, Abbasi, Endülüs, Selçuklu, Osmanlı devirlerini, âyetlerin tefsirinde yer yer örnekler yakalayıp yorumlayabilecek derecede anlamaktadır.

3. Müfessirimiz, ilgi duyduğu tarih haklarına dair bilinen klasik eserlerle yetinmemiş, kendi yaşadığı asra kadar uzanan zaman dilimi içinde ortaya çıkan kıymetli eserlerden haberdar olduğunu göstermiştir. Meselâ, o, Şah Veliyyüllâh Dehlevî'nin Huccetül'lâhil Siyer bahsini tetkik etmiş ve mirac bahsinde bunu değerlendirmiş, Süleyman Nedvî'nin Asr-ı Saadet'ini de çeşitli vesilelerle zikretmiştir (VI, 3795-3801).

4. Elmalılı, tarih usulünde önemli bir yeri olan tenkit mekanizmasını çok iyi bilmekte, dolayısıyla mukayeselerle tarihî vukuâtı en doğru bir temele oturtmaya çalışmaktadır. Diğer ilim dallarından ve meselâ hadisten de yararlanmış olması, onun, tarihî tenkit usulünü iyi uygulamasındaki şansını artırmıştır.

5. Bilhassa Siyer-i Nebi'ye dair olayları tespit ederken bizzat Kur'ân âyetlerinden ve hadislerden yararlanmaktadır. Bu İslâm tarihçilerinin, üzerinde hassasiyetle durduğu bir husustur. Zeyd-Zeyneb meselesi, Garynk hadisesi, Kırtas olayı gibi Siyer konuları arasında tartışmalı olanlarla ilgili bir Kur'ân âyeti veya sahih bir hadis bulunmuşsa bu, temel sayılır, tarih kaynakları konuyu detaylandırmak için değerlendirilir. İşte Elmalılı, bu tip konuları bu metotla işlemiştir.

6. Konudan konuya intikalde, âyetler ve sûreler arasındaki irtibatların kurulması esnasında Elmalılı, İslâm tarihi malzemesini bir sarraf titizliği içinde işlemektedir. Beynine ve ruhuna programladığı tarihi olaylardan o anda gerekli olanı usta bir bilgisayar uzmanı edasıyla öne çıkarmakta ve okuyucuyu bir sonraki süreye veya âyete fevkalâde üstün bir geçişle hazırlamaktadır.

7. Bazı âyetlerin tefsirinde ciddi tarihi muhakeme ve tahlillere girişir. Müfessir, bu tahlillerinde yapmacıktan, sunilikten ve abartmalardan uzak kalmaya özen gösterir. Böyle yerlerde zaman zaman bir sosyal tarihçi, bir kültür tarihçisi, bir medeniyet tarihçisi tavırlarıyla görünür. Okuyucuyu ilk devirden son devirlere kadar bir bütün telakki ettiği İslâm tarihi devrelerinde gezdirerek olaylara bütüncül bir yaklaşımla bakmayı sağlar. Onun bu bakışında yeis yoktur, iyimserdir, tarihi nakillerden sonra sosyal kanuniyetlere ulaşarak gerilemelerden kurtulunabileceğini, istikbalde yeniden terakki ve teali imkânının doğabileceğini düşündürür. İslâm tarihi içinde cereyan etmiş faciaları bile örneklendirirken, soğukkanlılığını kaybetmez, onu bir sebebe dayandırır, okuyucuyu rahatlatır, sıkıntıdan kurtulma yollarını gösterir, ümitlendirir. Ona göre felâketler yok oluş değil, tekrar zor ve garip şartlarda yükselmek için tedbir ve enerji kümeleridir. Meselâ: **“De ki, Hamdolsun Allah'a O, size âyetlerini gösterecek, siz de onları bileceksiniz, Rabb'in ne yapacağınızdan habersiz değildir”** meâlindeki Neml suresinin 93. âyetinden ve aynı sürenin 6. ve 78. âyetlerinden yola çıkarak Mekke döneminin henüz sıkıntılı (yalnızlık ve gariplik) günlerinde, bunlarla Cenab-ı Hakk'ın istikbale ait va'd ve teminat verdiğini hatırlatır. İslâm tarihi boyunca müslümanların kaydettiği gelişmeler dikkate alındığında bu âyetlerin verdiği haber ve istikbale müteveccih garantinin ne büyük gelişmeleri sinesinde sakladığını belirtir. İslâm tarihi içindeki mutlu gelişmeleri sıralarken Bedir'den başlar, Hayber'in fethi, Mekke'nin fethi gibi parlak fetihleri zikreder, Hz. Ebû Bekir ve Ömer devrindeki fetihleri kaydeder; Fatih, Yavuz ve Kanûni devirlerinin şâşalı fetihlerine yer ayırır. Çanakkale'de ve Milli Mücadele yıllarında elde edilen zaferle istilâcı düşmanların İstanbul ve Anadolu'dan çıkarılmalarını

da Yüce Allah'ın gösterip tanıttığı İslâm âyetleri arasında kaydeder. Ancak, bu hakikati, kalpleri ölü, kulakları gerçeğe kapalı olanlara duyurmanın zor olduğunu (bk. Rum, 30/52) belirtir; İslâm'ın yükselişi karşısında hazımsızlığa düşecek bedbaht-nankörlerin daima çıkacağına **"Rabb'in ne yapacağınızdan habersiz değildir"** (Neml, 27/93) âyetini delil gösterir. "İslâm garip başladı, yine başladığı gibi garip olacak, ne mutlu gariplere!" hadisini de bu âyetlerin ışığında yorumlayarak İslâm'ın ilerideki zaman dilimlerinde garip şartlarda yeniden ortaya çıkacağı sonucuna ulaşır. "Ne mutlu gariplere!" müjdesini "bu yeni yükseliş dönemlerine tanık olanlara ne mutlu!" diye anlar (V, 3712-3714).

8. Elmalılı, mütecessis bir âlimdir. İddiası yoktur, ama ilme dayalı tahminleri, yorumları vardır. Âyetlerin nüzul sebebini yakalamak için sıraladığı bir dizi rivâyet onun bu cihetini biraz gölgelese de Fil Vak'ası, **İnnallâhesterâ** ayeti, Neml sûresinin 93. âyeti ve **Bedee'l-İslâmü** hadisinin izahında olduğu gibi pek çok konuda olayların arka plânını yakalamaya çalışır.

9. O, eserinde tarihî hadiseleri sadece nüzul sebeplerini yakalama endişesiyle nakletmez. Esasen bu, âyetin mâna ve hükmünün anlaşılması için asgarî olarak şart olan bir husustur. Fakat meseleyi bu noktada bitirmez. Çoğu defa tarihî olayların detayına inerek âyetin mânasını pekiştirici bir anlatıma yönelik ve bu mânayı okuyucunun zihnine âdeta nakşeder. İşte, İslâm tarihi malzemelerini esas kullandığı kısım bu noktada kendini gösterir.

10. Onun, İslâm tarihi dökümanlarını değerlendirirken yaptığı en ilginç şeylerin başında geçmiş ile gelecek arasında köprü kurması gelmektedir. Bu köprüyü kurarken tarihî malzemeyi yapı taşları ve harç olarak kullanır. En güzel yanı da müslümanın zihninde ve ruhunda yüksek bir dinî tarih şuuru uyandırması, geçmişte eslâfın ve ecdadın büyük medeniyetleri kurmayı başardıklarını, bugün ve gelecekte de tekrar kurabilme imkânının mevcut olduğunu düşündürmesidir.

11. Diğer ilim dalları ile birlikte bilhassa İslâm tarihine vukufiyetinden dolayı kendisine hayran olduğumuz için objektif kalamamızdan endişe duyulmazsa son bir tespitimizi arzetmek istiyoruz: Faraza İslâm tarihi alanında çalışmalarıyla tanınan bir ekip Elmalılı Hamdi Yazır'ın Tefsir'inin bütünü tarayıp kronolojik olarak tarihî olay, anlatım ve konuları sıralasa, ortaya güzel bir Siyer kitabı çıkar, diğer sahalarda ise ibretli tarih kıssaları bir araya getirilmiş olur. Böylece din eğitimi ve diyanet hizmetlerinde (örgün ve yaygın eğitimde) hizmet veren kimseler için mükemmel bir başvuru eseri kazanılmış olur.